

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی توسعه ی اقتصادی
و برنامه ریزی

بررسی ساختار تولید و اندازه گیری تمرکز در صنعت فولاد ایران

(۱۳۸۳- ۱۳۸۹)

استاد راهنما

دکتر خدیجه نصر الهی

استاد مشاور

دکتر علیمراد شریفی

پژوهشگر

قاسم عالی فرجا

مهر ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی توسعه اقتصادی و برنامه ریزی آقای قاسم عالی
فرجا تحت عنوان

بررسی ساختار تولید و اندازه گیری تمرکز در صنعت فولاد ایران (۱۳۸۳-۱۳۸۹)

در تاریخ ۹۰/۷/۱۰ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

امضا

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر خدیجه نصراللهی با مرتبه ی علمی استادیار

امضا

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر علی مراد شریفی با مرتبه ی علمی استادیار

امضا

۳- استاد داور داخل گروه دکتر کریم آذربایجانی با مرتبه ی علمی دانشیار

امضا

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر فرزاد کریمی با مرتبه ی علمی استادیار

تقدیم به اولین معلمان و فرشتگان زندگی‌م

مادر عزیز و خداکارم:

که نمی‌از وجودش، ایثار و گذشت کامل است

و نمی‌دیکر عشق و محبت

پدر عزیز و بزرگوارم:

که دل‌دریانش آموزم کار چگونه زنده‌ستیم بود

برادران و خواهران مهربانم:

که سلامت و موفقیتان آرزوی همیشگی من است

چکیده

در مطالعات تجربی پیرامون ساختار صنایع و بازارها برای قضاوت راجع به درجه رقابت و انحصار در هر بازار، معمولاً از مفهوم تمرکز استفاده می‌شود. بسیاری از محققین به کمک اندازه تمرکز، راجع به قدرت انحصاری هر بازار قضاوت می‌نمایند. هدف اصلی در این پژوهش بررسی ساختار بازار از طریق محاسبه ی تمرکز در صنعت فولاد ایران می باشد. تحلیل تمرکز بازار زمینه مناسب برای درک بهتر ارتباط عناصر ساختی و عملکردی بازار را فراهم می کند و با بررسی بازارها از این دیدگاه بهتر می توان علل بروز رفتارهای رقابتی و یا غیر رقابتی را تشخیص داد. از طرف دیگر بررسی ار

تباط ساختار و عملکرد بازار و همچنین محاسبه هزینه های اجتماعی ناشی از انحصار جز با مطالعه و بررسی ساختار بازار از طریق اندازه گیری تمرکز ممکن نیست. با توجه به اینکه صنعت فولاد ایران یکی از صنایع مادر و اشتغال زا است، لذا لزوم گسترش این صنعت از طریق بخش خصوصی و حرکت به سمت رقابتی کردن این صنعت نسبت به دیگر صنایع به طور محسوسی احساس می شود. از این رو محاسبه تمرکز به عنوان معیاری جهت نشان دادن ساختار بازار از طریق شاخص های موجود، می تواند علاوه بر نشان دادن وضعیت کنونی ساختار تولید محصولات این صنعت، سیاست های دولت مردان را مبنی بر رقابتی کردن و حذف انحصارات در این صنعت را به خوبی تحلیل و بررسی نماید.

در این پژوهش از دو روش پارامتریک که شامل شاخص های نمایی، پارتو و لگ نرمال است و ناپارامتریک که شامل شاخص های نسبت تمرکز H بنگاه و هیرشمن - هرفیندال است جهت بررسی ساختار بازار و محاسبه تمرکز استفاده شده است. در گروه شاخص های پارامتریک، شاخص لگ نرمال از برازش بهتری نسبت به دو شاخص دیگر برخوردار است و در گروه شاخص های ناپارامتریک، شاخص هیرشمن - هرفیندال نسبت به دیگر شاخص ها وضعیت تمرکز را در بازار بهتر نشان می دهد.

محاسبات بر اساس شاخص های پارامتریک نشان می دهد که شاخص لگ نرمال به عنوان شاخص برتر در این گروه طی سال های ۱۳۸۹ - ۱۳۸۳ عددی بین ۰/۴ تا ۰/۵ را نشان می دهد که نشان گر وضعیت انحصارچندجانبه در این صنعت است. نتایج به دست آمده از محاسبات بر اساس شاخص هیرشمن - هرفیندال در گروه شاخص های ناپارامتریک نشان می دهد که در بخش تولید فولاد خام عدد این شاخص از ۳۰۳۷ در سال ۱۳۸۳ به ۲۵۰۹ در سال ۱۳۸۹ رسیده است که نشان از کاهش تمرکز در این بخش تولیدی است. در بخش تولید محصولات فولادی عدد شاخص از ۲۵۰۴ در سال ۱۳۸۳ به ۱۳۵۰ در سال ۱۳۸۹ رسیده است که در این بخش هم کاهش تمرکز طی سال مورد بحث صورت گرفته است. شاخص هیرشمن - هرفیندال در بخش تولید فولاد خام تمرکز شدید و در بخش تولید محصولات فولادی تمرکز ملایم را نشان می دهد. هر دو گروه شاخص ها هماهنگی خوبی را در نتیجه محاسبات نشان می دهند و می توانند به خوبی ساختار بازار را مشخص نمایند. از این میان، شاخص های ناپارامتریک روند کاهش یا افزایش تمرکز را نسبت به شاخص های پارامتریک بهتر نشان می دهند. به نظر می رسد علی رغم کاهش تمرکز طی سال های اخیر هنوز ساختار بازار با شرایط رقابتی فاصله ی زیادی دارد و برنامه های دولت مبنی بر انحصار زدایی در صنعت فولاد که می بایست از طریق طرح های توسعه صنعت فولاد انجام می گرفت؛ طی سال های گذشته با موفقیت کامل همراه نبوده است.

واژگان کلیدی: بازار، صنعت، تمرکز بازار، انحصار، رقابت پذیری، قدرت بازار

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول: کلیات پژوهش

۱ - ۱. مقدمه.....	۸
۱-۲ شرح و بیان پژوهشی مسئله.....	۲
۱-۳ اهمیت و ارزش پژوهش.....	۴
۱-۴ اهداف پژوهش.....	۶
۱-۵ فرضیه ها (در صورت لزوم) یا سوال های پژوهش.....	۶
۱-۶ روش پژوهش.....	۶
۱-۶-۱ نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه ها و یا پاسخ گویی به سؤالات (توصیفی، تجربی، تحلیل محتوا، اسنادی، تاریخی و ...)	۶
۱-۶-۲ جامعه ی آماری.....	۷
۱-۶-۳ حجم نمونه و روش محاسبه.....	۷
۱-۶-۴ ابزار گردآوری داده ها (پرسشنامه، مصاحبه و ...)	۷
۱-۶-۵ ابزار تجزیه و تحلیل و نتایج.....	۷
۱-۷ واژه های کلیدی.....	۸
۱-۸ جمع بندی.....	۹

فصل دوم: ادبیات و پیشینه پژوهش

۲-۱ مقدمه.....	۱۰
۲-۲ مفهوم بازار.....	۱۰
۲-۳ تعیین مرزهای بازار بر حسب شرایط طرف تقاضا و عرضه.....	۱۲
۲-۴ عناصر بازار.....	۱۳
۲-۵ ساختار بازار.....	۱۳
۲-۵-۱ درجه تمرکز فروشندگان (تولید).....	۱۳
۲-۵-۲ تمرکز خریداران.....	۱۴

عنوان

صفحه

۱۴.....	۲ - ۵ - ۳. تفاوت کالا.....
۱۵.....	۲ - ۵ - ۴. شرایط ورود.....
۱۷.....	۲ - ۶. رقابت و انحصار.....
۱۷.....	۲ - ۶ - ۱. رقابت کامل.....
۱۸.....	۲ - ۶ - ۲. رقابت انحصاری.....
۱۹.....	۲ - ۶ - ۳. انحصار چند جانبه.....
۲۱.....	۲ - ۶ - ۴. انحصار کامل.....
۲۲.....	۲ - ۷. تمرکز بازار.....
۲۲.....	۲ - ۷ - ۱. مفهوم تمرکز.....
۲۴.....	۲ - ۷ - ۲. اندازه تمرکز.....
۲۴.....	۲ - ۷ - ۳. تمرکز خریداران و فروشندگان.....
۲۵.....	۲ - ۷ - ۴. مسائل و مشکلات اندازه گیری تمرکز.....
۲۶.....	۲ - ۷ - ۵. نظریه های تمرکز.....
۲۹.....	۲ - ۸. همبستگی نرخ سود آوری و تمرکز صنایع.....
۲۹.....	۲ - ۸ - ۱. نظریه قدرت بازاری.....
۳۱.....	۲ - ۸ - ۲. نظریه کارایی.....
۳۲.....	۲ - ۸ - ۳. نظریه گروه های استراتژیک.....
۳۲.....	۲ - ۹. راه های کسب قدرت انحصاری.....
۳۴.....	۲ - ۱۰. درجه قدرت انحصاری.....
۳۵.....	۲ - ۱۱. صنعت فولاد ایران.....
۳۵.....	۲ - ۱۱ - ۱. تاریخچه ی مختصر صنعت فولاد ایران.....
۳۸.....	۲ - ۱۱ - ۲. اهمیت سیاست های دولت مبنی بر توسعه و انحصار زدایی از صنعت فولاد.....
۳۹.....	۲ - ۱۲. پیشینه پژوهش.....
۴۱.....	۲ - ۱۲ - ۱. مطالعات داخلی.....
۴۴.....	۲ - ۱۲ - ۲. مطالعات خارجی.....

عنوان

صفحه

۲-۱۳. جمع بندی ۴۵

فصل سوم: روش پژوهش

۳-۱. مقدمه ۴۶

۳-۲. شاخص های تمرکز ۴۷

۳-۳. کاربرد اصول علمی در ساختن شاخص تمرکز ۴۹

۳-۴. معرفی چند شاخص تمرکز ۵۰

۳-۴-۱. شاخص های تمرکز ناپارامتریک ۵۱

۳-۴-۲. شاخص های تمرکز پارامتریک ۵۶

۳-۵. جمع بندی ۶۲

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

۴-۱. مقدمه ۶۳

۴-۲. بررسی تولید فولاد در ایران ۶۳

۴-۲-۱. سهم تولید از کل عرضه داخلی ۶۴

۴-۲-۲. میزان عرضه فولاد در کشور ۶۶

۴-۲-۳. توزیع جغرافیایی تولید ۶۸

۴-۳. ساختار تولید ۶۹

۴-۳-۱. محاسبه تمرکز با استفاده از شاخص های ناپارامتریک ۶۹

۴-۳-۱-۱. نسبت تمرکز (n بنگاه) ۶۹

۴-۳-۱-۲. شاخص هرفیندال - هیرشمن ۸۰

۴-۳-۲. محاسبه نسبت تمرکز با استفاده از شاخص های پارامتریک ۸۳

۴-۳-۲-۱. محاسبه نسبت تمرکز حاصل از توزیع نمایی ۸۳

۴-۳-۲-۲. محاسبه نسبت تمرکز حاصل از توزیع پارتو ۸۴

۴-۳-۲-۳. محاسبه نسبت تمرکز حاصل از الگوی لگ نرمال ۹۲

۴-۴. تحلیل سیاست های دولت مبنی بر انحصار زدایی از صنعت فولاد ۱۰۱

عنوان

صفحه

۴-۴ . جمع بندی ۱۰۳

فصل پنجم: نتیجه گیری و پیشنهادها

۱-۵. مقدمه ۱۰۴

۲-۵. بررسی وضعیت تولید فولاد در مقایسه با اهداف برنامه های توسعه اقتصادی ۱۰۵

۳-۵. بررسی فرضیات پژوهش و تحلیل نتایج ۱۰۵

۱-۳-۵. نتایج محاسبات بر اساس شاخص های ناپارامتریک ۱۰۶

۲-۳-۵. نتایج محاسبات بر اساس شاخص های پارامتریک ۱۰۷

۴-۵. ارائه ی پیشنهادات و توصیه های سیاستی خاص (مبتنی بر این پژوهش) ۱۰۹

۵-۵. پیشنهاداتی برای مطالعات آتی ۱۱۰

۶-۵. محدودیت های پژوهش ۱۱۱

۷-۵. جمع بندی ۱۱۱

پیوست ۱ ۱۱۳

پیوست ۲ ۱۱۵

منابع و مآخذ ۱۱۶

فهرست شکل ها

عنوان

صفحه

- شکل ۱-۲-۱- توابع هزینه بنگاه ها ۱۶
- شکل ۱-۳-۱- منحنی تمرکز ۴۹
- شکل ۲-۳-۲- منحنی تمرکز A و B ۵۳
- شکل ۱-۴-۱- روند تولید فولاد خام در دوره ۱۳۸۹-۱۳۸۳ ۶۹
- شکل ۲-۴-۲- روند تولید محصولات فولادی در دوره ۸۹-۱۳۸۳ ۶۹
- شکل ۳-۴-۳- محاسبه نسبت تمرکز ۲ بنگاه تولید فولاد خام ۷۳
- شکل ۴-۴-۴- محاسبه نسبت تمرکز ۴ بنگاه تولید فولاد خام ۷۳
- شکل ۵-۴-۵- محاسبه نسبت تمرکز ۵ بنگاه تولید فولاد خام ۷۴
- شکل ۶-۴-۶- محاسبه نسبت تمرکز ۸ بنگاه تولید فولاد خام ۷۴
- شکل ۷-۴-۷- محاسبه نسبت تمرکز ۲ بنگاه تولید محصولات فولادی ۷۶
- شکل ۸-۴-۸- محاسبه نسبت تمرکز ۴ بنگاه تولید محصولات فولادی ۷۷
- شکل ۹-۴-۹- محاسبه نسبت تمرکز ۵ بنگاه تولید محصولات فولادی ۷۷
- شکل ۱۰-۴-۱۰- محاسبه نسبت تمرکز ۸ بنگاه تولید محصولات فولادی ۷۸
- شکل ۱۱-۴-۱۱- محاسبه نسبت تمرکز ۲ بنگاه بر مبنای اشتغال واحد های تولیدی ۸۰
- شکل ۱۲-۴-۱۲- محاسبه نسبت تمرکز ۴ بنگاه بر مبنای اشتغال واحد های تولیدی ۸۰
- شکل ۱۳-۴-۱۳- محاسبه نسبت تمرکز ۵ بنگاه بر مبنای اشتغال واحد های تولیدی ۸۰
- شکل ۱۴-۴-۱۴- محاسبه نسبت تمرکز ۸ بنگاه بر مبنای اشتغال واحد های تولیدی ۸۱
- شکل ۱۵-۴-۱۵- محاسبه درجه ی تمرکز تولید فولاد خام با استفاده از شاخص HHI ۸۳
- شکل ۱۶-۴-۱۶- محاسبه درجه ی تمرکز تولید محصولات فولادی با استفاده از شاخص HHI ۸۴
- شکل ۱۷-۴-۱۷- محاسبه درجه ی تمرکز بر مبنای اشتغال واحد های تولیدی با استفاده از شاخص HHI ۸۵

فهرست جدول‌ها

عنوان

صفحه

- جدول ۱-۳- معیارهای تقریبی داده شده به وسیله بین در اندازه‌گیری تمرکز صنایع ۵۴
- جدول ۲-۳- درجه تمرکز و چگونگی برخورد دایره ضد تراست آمریکا با ادغام ۵۵
- جدول ۱-۴- روند تولید و عرضه داخلی فولاد خام در کشور طی سال های ۱۳۷۸-۱۳۸۸ ۶۷
- جدول ۲-۴- تولید فولاد خام و محصولات فولادی در دوره ۸۹-۱۳۸۰ ۶۸
- جدول ۳-۴- نسبت تمرکز در ۲، ۴، ۵ و ۸ بنگاه در سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۲ (با استفاده از داده های تولید فولاد خام) ۷۲
- جدول ۴-۴- نسبت تمرکز در ۲، ۴، ۵ و ۸ بنگاه در سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۳ (با استفاده از داده های تولید محصولات فولادی) ۷۵
- جدول ۵-۴- نسبت تمرکز در ۲، ۴، ۵ و ۸ بنگاه در سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۳ (با استفاده از آمار اشتغال واحد های تولیدی) ۷۹
- جدول ۶-۴- تعیین درجه تمرکز تولید فولاد خام با استفاده از معیار بین ۷۱
- جدول ۷-۴- تعیین درجه تمرکز تولید محصولات فولادی با استفاده از معیار بین ۷۱
- جدول ۸-۴- تعیین درجه تمرکز اشتغال واحد های تولیدی با استفاده از معیار بین ۸۲
- جدول ۹-۴- محاسبه مقدار شاخص HHI طی سال های ۸۹-۱۳۸۲ با استفاده از داده های تولید فولاد خام ۸۲
- جدول ۱۰-۴- محاسبه مقدار شاخص HHI طی سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۲ با استفاده از داده های تولید محصولات فولادی ۸۳
- جدول ۱۱-۴- محاسبه مقدار شاخص HHI طی سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۲ با استفاده از داده های اشتغال واحد های تولیدی ۸۴
- جدول ۱۲-۴- نسبت تمرکز حاصل از توزیع نمایی با استفاده از داده های فولاد خام طی سال های ۱۳۸۹-۱۳۸۳ ۸۶
- جدول ۱۳-۴- نسبت تمرکز حاصل از توزیع نمایی با استفاده از داده های محصولات فولادی طی سال های ۱۳۸۳-۱۳۸۹ ۸۶
- جدول ۱۴-۴- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۳ ۸۷
- جدول ۱۵-۴- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۴ ۸۸

جدول ۴-۱۶- جزئیات محاسبات الگو پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۵..... ۸۹

عنوان

صفحه

جدول ۴-۱۷- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۶..... ۹۰

جدول ۴-۱۸- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۷..... ۹۱

جدول ۴-۱۹- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۸..... ۹۲

جدول ۴-۲۰- جزئیات محاسبات الگوی پارتو برای صنعت فولاد در سال ۱۳۸۹..... ۹۳

جدول ۴-۲۱- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۳..... ۹۴

جدول ۴-۲۲- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۴..... ۹۵

جدول ۴-۲۳- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۵..... ۹۶

جدول ۴-۲۴- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۶..... ۹۷

جدول ۴-۲۵- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۷..... ۹۸

جدول ۴-۲۶- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۸..... ۹۹

جدول ۴-۲۷- جدول توزیع فراوانی اشتغال در صنعت فولاد در سال ۱۳۸۹..... ۱۰۰

جدول ۴-۲۸- خلاصه محاسبات مربوط به اندازه گیری تمرکز با استفاده از هر دو روش پارامتریک و

ناپارامتریک..... ۱۰۱

جدول ۴-۲۹- عملکرد صنعت فولاد در تولید فولاد خام در مقایسه با اهداف برنامه چهارم..... ۱۰۲

جدول ۴-۳۰- عملکرد صنعت فولاد در تولید محصولات فولادی در مقایسه با اهداف برنامه چهارم..... ۱۰۲

فصل اول

کلیات پژوهش

۱ - ۱ . مقدمه

به منظور ایجاد تسهیل و حفظ فضای رقابت و تنظیم بازار لازم است ساختار بازار شناسایی شود. اغلب برای شناسایی ساختار بازار از شاخص های تمرکز استفاده می شود. در بسیاری از کشورهای پیشرفته ی جهان هر ساله میزان تمرکز بازار در صنایع مختلف اندازه گیری می شود تا نتایج آن راهنمای سیاست گذاران و دولت مردان جهت حفظ رقابت باشد.

«تمرکز» یکی از جنبه ها و ابعاد مهم ساختار بازار است. بسیاری از دانشمندان در کارهای تجربی خود از این متغیر برای شناسایی ساختار هر بازاری استفاده می کنند. یکی از روش های عملی برای اندازه گیری قدرت بازاری بر مفهوم «تمرکز بازار» استوار است و اصطلاحاً به شاخص تمرکز معروف است و محققین اکثراً در مطالعات خود پیرامون ساختار و عملکرد بازار و ارتباط آن دو با هم از این شاخص استفاده می کنند.

۱-۲ شرح و بیان پژوهشی مسئله

بازار الگوهای متفاوتی دارد که هر کدام در دو الگوی کاملاً متمایز قرار می‌گیرند. الگوی اول را بازار رقابت کامل^۱ می‌نامند. اگر چه بازار رقابت کامل با تمامی شرایط آن (اطلاعات کامل، همگنی، قیمت‌پذیری، آزادی ورود و خروج) در دنیای واقعی کمتر محقق می‌شود ولی از الگوی فوق به عنوان یک وضعیت آرمانی می‌توان یاد کرده و میزان انحراف بازارهای واقعی را از الگوی مطلوب فوق ارزیابی کرد. نقطه مقابل بازار رقابت کامل، بازار انحصاری می‌باشد. انحصار به شرایطی اطلاق می‌شود که در بازار فقط یک تولیدکننده وجود دارد و برای محصول وی جانشین وجود نداشته باشد. برای بروز انحصار در بازار دلایل مختلفی را می‌توان برشمرد. از جمله علل بروز انحصار می‌توان به کارایی بنگاه برتر یا بنگاه‌های انحصاری، صرفه‌های مقیاس، نوآوری و اختراع، تفاوت کالا، موانع ورود، حمایت‌های قانونی، همکاری و ائتلاف اشاره کرد.

در دنیای واقعی، بازار رقابت کامل یا بازار انحصار کامل^۲ کمتر یافت می‌شود و معمولاً در دنیای واقعی انواع بازارها (انحصار چند جانبه^۳ و رقابت انحصاری^۴) قابل شناسایی هستند که در فصل دو به تفصیل در این مورد توضیح داده خواهد شد. در بازارهای انحصار کامل و انحصار چند جانبه، تأثیر نیروهای انحصاری قوی‌تر از نیروهای رقابتی است، در حالی که در بازارهای رقابت انحصاری، تأثیر نیروهای رقابتی بیشتر خواهد بود.

در عمل برای ارزیابی درجه رقابت و انحصار می‌توان از روش‌های ساده یا پیچیده استفاده کرد. یک راه اندازه‌گیری میزان رقابت و انحصار، اندازه‌گیری تمرکز بازار است. هر چه اندازه تمرکز کمتر باشد، بازار رقابتی‌تر و هر چه تمرکز بیشتر باشد، بازار به انحصار نزدیک‌تر خواهد بود. روش دیگر برای ارزیابی اندازه رقابت و انحصار، محاسبه شاخص‌هایی همچون تفاوت کالا، صرفه‌های مقیاس و موانع ورود است. هر چه در یک بازار اندازه شاخص‌های فوق بزرگتر باشد، با احتمال بیشتری می‌توان بازار مورد نظر را انحصاری پنداشت (خداداد کاشی، ۱۳۷۷).

در اقتصاد صنعتی مفهوم تمرکز جایگاه ویژه‌ای دارد. تمرکز مقیاسی برای اندازه‌گیری قدرت غلبه‌ی چند بنگاه در یک شاخه از فعالیت است. در تعریف این واژه می‌توان گفت «تمرکز» چگونگی و نحوه‌ی تقسیم بازار بین چند بنگاه را اندازه‌گیری می‌نماید. تمرکز در یک صنعت یا بازار وقتی حاصل می‌شود که آن صنعت یا بازار تنها به وسیله‌ی تعداد کمی از تولیدکنندگان بزرگ مقیاس اداره شود.

^۱ - Perfect Competition

^۲ - Monopoly

^۳ - Oligopoly

^۴ - Monopolistic Competition

یکی از رویکردهای مهم در اقتصاد صنعتی رویکرد ساختار-رفتار-عملکرد است. بر اساس نظریه اسلد^۱ (۲۰۰۴)، رویکرد ساختار-رفتار-عملکرد که تا اوایل دهه ۸۰ بر سازمان های صنعتی حاکم بود، مبین آن است که ساختار بازار (تعداد و توزیع اندازه ی بنگاه در یک صنعت) رفتار بازار را تعیین می کند و رفتار نیز عملکرد را معین می سازد. در این رویکرد مهمترین عامل تعیین سودهای بنگاه عملکرد است و تمام تصمیمات بنگاه متأثر از ساختار بازار است، به عبارت دیگر بر اساس ساختار بازار نحوه و میزان تولید شکل می گیرد و به راه کارهایی توجه می شود که از نظر اجرایی عملی تر است از این رو، رفتار بنگاه در بازار تحت تأثیر اندازه ی تمرکز بازار است (ابونوری و غلامی، ۱۳۸۷).

دمستز^۲ (۱۹۷۰)، معتقد است چون بنگاه ها از امکانات ناهمگن برخوردارند، صنایع می توانند متمرکز شوند. بنگاهی که با حداقل هزینه، بیشترین سهم بازار را به دست می آورد، به تدریج رشد می نماید. بنابراین، تمرکز و سودهای بالا منعکس کننده ی کارایی و نه سوء استفاده از قدرت بازار است.

مطالعات در خصوص ساختار بازار مقوله ای است که در ایران کمتر انجام گرفته است. بیشتر مطالعات انجام گرفته در زمینه ی کارکرد سیاست های کلان اقتصادی بوده است، در صورتی که ارتباط بین سیاست گذاری کلان و خرد اقتصادی که در رفتار بنگاه های فردی نمود پیدا می کند ارتباطی دوسویه است، به این معنی که ساختارهای خرد اقتصادی، عملکرد کلان اقتصاد را متأثر می سازند و سیاست های کلان اقتصادی بر پایه های خرد اقتصادی استوار است (حسینی و دیگران، ۱۳۸۳).

در بعد نظری می توان سه عامل را در در تغییر تمرکز کلی دخیل دانست. اول آنکه با افزایش تمرکز در سطح صنایع انفرادی می توان انتظار داشت « تمرکز کلی » در سطح کل اقتصاد نیز افزایش یابد و دوم آنکه با افزایش ارزش تولید در صناعی که تمرکز آنها بالاتر از حد متوسط اقتصاد می باشد تمرکز کلی نیز افزایش می یابد و سوم ادغام بنگاه های بزرگ که این امر منجر به افزایش و تنوع محصولات بنگاه های بزرگ و افزایش سهم آنها و نهایتاً به افزایش تمرکز کلی منجر می شود. تحت شرایطی حتی اگر تمرکز بازار در سطح صنایع انفرادی کاهش یابد می توان انتظار داشت که با ادغام بنگاه های بزرگ و ایجاد گروه های صنعتی تمرکز کلی اقتصاد افزایش یابد (خداداد کاشی، ۱۳۷۷).

صنعت آهن و فولاد جزء صنایع سرمایه بر، با تکنولوژی پیشرفته محسوب می شود. این صنعت به دلیل تأثیر زیادی که بر توسعه کشور دارد و از طرفی درصد نسبتاً زیادی از تولید ناخالص ملی را به خود اختصاص می

^۱ -Slad

^۲ -Demstsz

دهد، صنعت مادر نامیده می شود (فروزان، ۱۳۸۷). از این رو باید مطالعه ساختار بازار داخلی و تدوین قوانین مناسب جهت ارتقاء بهره وری منابع (سرمایه، نیروی انسانی، مواد اولیه) تا سطح شاخص های جهانی و دستیابی به قیمت های رقابتی در دستور کار قرار گیرد تا با توسعه ی این صنعت و ورود به بازارهای جهانی، زمینه ی ارتقاء متغیر های کلان اقتصادی (تولید ناخالص ملی، اشتغال) را بیش از پیش فراهم کرد.

در این پژوهش ابتدا با استفاده از شاخص های موجود به اندازه گیری میزان تمرکز در صنعت فولاد پرداخته می شود و سپس مشخص خواهد شد که آیا این صنعت در سال های مورد بحث به سمت انحصاری تر شدن پیش رفته است یا خیر. در ادامه سیاست های دولت مبنی بر تمرکز زدایی در این صنعت طی سال های گذشته مورد بررسی قرار خواهد گرفت و میزان موفقیت دولت در راستای رقابتی تر نمودن صنعت فولاد از طریق توسعه این صنعت طی سال های مورد بحث بررسی خواهد شد.

۱-۳. اهمیت و ارزش پژوهش

در سال های اخیر، به ویژه در طی چهار برنامه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر افزایش کارایی و گسترش رقابت در اقتصاد ایران بسیار تأکید شده است. واقعیت اقتصاد ایران این است که بخش قابل توجهی از اقتصاد در کنترل و انحصار دولت است و علاوه بر این، سایه انواع رانت ها و امتیازات بر اقتصاد ایران سنگینی می کند که این خود نه تنها موجب اختلال در تخصیص منابع و کاهش کارایی در اقتصاد ایران شده، بلکه با ملاحظات عدالت خواهانه سازگار نیست. آزاد سازی و خصوصی سازی مقوله دیگری است که همراه با گسترش رقابت مورد توجه قرار گرفته است. با بررسی برنامه های اقتصادی ملاحظه می شود که برنامه ریزان بر کوچک شدن دولت و حذف انحصارات دولتی تمایل دارند که البته به دلیل عدم پیش بینی تمهیدات لازم، موفقیت قابل اعتنایی حاصل نشده است. علاوه بر انحصار دولتی، آثار و شواهد فراوانی در خصوص رفتارهای غیر رقابتی و اعمال قدرت انحصاری در سایر بخش های اقتصاد ایران یافت می شود (نهاداندیان، ۱۳۸۰).

هر چه اقتصاد داخلی رقابتی تر باشد، شرکت های موجود می توانند با رقابت و تولید بیشتری در بازارهای خارجی عمل کنند و به تبع آن، کشور مسیر رشد و ترقی را سریع تر طی خواهد کرد. بر اساس مطالعات صندوق بین المللی پول (IMD^۱) در خصوص طبقه بندی کشورها از لحاظ رقابت پذیری ارتباط مهمی میان سطح استاندارد زندگی، بهره وری و میزان رقابت پذیری وجود دارد. کشورهایی که از قدرت رقابت پذیری بالایی برخوردارند از لحاظ بهره وری و استاندارد زندگی نیز وضعیت مطلوب تری دارند. از طرف دیگر جهت ورود به فرآیند جهانی

^۱ -International Money Development

شدن، ایجاد فضای رقابتی مهمترین و اصلی ترین بستر می باشد. به عبارت دیگر حاکم شدن اقتصاد بازار در سطح ملی و حذف اختلال ها، زمینه ی لازم را جهت ورود به فرآیند جهانی شدن فراهم می نماید. در نتیجه با توجه به شرایط جدید جهانی، ایجاد فضای رقابتی در کشور و به تبع آن افزایش قدرت رقابت پذیری اقتصاد ملی از مهم ترین وظایف دولت ها به ویژه در کشورهای در حال توسعه است. ایجاد فضای رقابت پذیری در کشور باعث رشد بخش های مزیت دار از طریق گسترش بازار محصولات این بخش ها از سطح داخلی به سطح بین المللی خواهد شد (بهکیش، ۱۳۸۰).

تحلیل و بررسی تمرکز به درک و فهم عمیق ساختار بازار کمک می کند و این امکان برای محقق و سیاست گذار فراهم می آید تا میزان و شدت رقابت و انحصار در بازارهای واقعی را مشخص نماید. همچنین با مطالعه روند زمانی تمرکز، می توان تشخیص داد کدام صنایع به سمت رقابت یا انحصار گرایش دارند. با تشخیص عوامل موثر در تغییرات تمرکز در هر یک از بازارها، می توان نسخه ای مناسب از دیدگاه اجتماعی، تجویز نمود. بسیاری از اقتصاددانان تمرکز را به عنوان شاخصی از قدرت انحصاری می پندارند، از این رو کارهای تجربی بسیاری جهت تأیید همبستگی مثبت نرخ سودآوری و تمرکز در بازارها صورت گرفته و در اکثر آنها رابطه مثبت فوق تأیید شده است. تحلیل تمرکز بازار زمینه مناسب برای درک بهتر ارتباط عناصر ساختی و عملکردی بازار را فراهم می کند و با بررسی بازارها از این دیدگاه بهتر می توان علل بروز رفتارهای رقابتی و یا غیر رقابتی را تشخیص داد. علت وجود قدرت انحصاری نزد یک یا چند بنگاه برتر را در بسیاری از موارد با مطالعات تمرکز بازار و نکات ظریف مرتبط با آن می توان دریافت (خداداد کاشی، ۱۳۷۹).

مطابق تحقیقات میتن^۱ (۲۰۰۸)، آگاهی از درجه ی تمرکز در یک کشور حداقل به سه دلیل مهم است. اول، به این دلیل که تمرکز بیشتر با قدرت انحصاری بالاتر ارتباط داده می شود، کشوری با سطح تمرکز بالا می تواند از ناهنجاری های اقتصادی محدودکننده ی رشد، زیان ببیند. دوم، سطح بالای تمرکز می تواند منجر به نوسانات اقتصادی عظیم تر شود. سوم، تمرکز فعالیتهای اقتصادی در یک کشور منجر به اختلالهای سیاسی بالقوه می شود. افرادی که فعالیتهای اقتصادی متمرکز را کنترل می کنند، ممکن است قدرت سیاسی زیادی را به کار برده و از آن، در جهت منافع خود استفاده کنند. از این رو با بررسی ساختار بازار صنایع کشور، می توان با محاسبه میزان تمرکز در تک تک این صنایع، رابطه بین عملکرد (سود آوری) را با میزان تمرکز و درجه انحصاری بودن آن مورد بررسی قرار داد. از طرف دیگر برآورد هزینه های اجتماعی انحصار، جز با محاسبه میزان تمرکز بازار قابل محاسبه نمی باشد. بنابراین اطلاع از درجه تمرکز بازار اهمیت زیادی خواهد داشت.

^۱ -Mitton

۱ - ۴ . اهداف پژوهش

- ۱- محاسبه میزان تمرکز در صنعت فولاد ایران و تعیین درجه ی انحصار این صنعت با استفاده از دو روش پارامتریک و ناپارامتریک طی سال های مورد بحث.
- ۲- تحلیل سیاست های ضد انحصاری دولت در صنعت فولاد طی برنامه چهارم توسعه اقتصادی و تحلیل و مقایسه ساختار تولید فعلی با اهداف برنامه.

۱ - ۵ . فرضیه ها (در صورت لزوم) یا سوال های پژوهش

- ۱- ساختار تولید فولاد در ایران انحصاری است.
- ۲- دولت در رسیدن به اهداف برنامه های سوم و چهارم توسعه اقتصادی در زمینه تسهیل رقابت و انحصار زدایی از صنعت فولاد موفق نبوده است.

۱ - ۶ . روش پژوهش

۱ - ۶ - ۱ . نوع مطالعه و روش بررسی فرضیه ها و یا پاسخ گویی به سؤالات (توصیفی، تجربی، تحلیل محتوا، اسنادی، تاریخی و ...)

این مطالعه از بعد هدف کاربردی و از بعد روش، توصیفی - محاسباتی است. با توجه به این که در این پژوهش میزان تمرکز در صنعت فولاد ایران مورد توجه است، به این سؤال پاسخ داده می شود که اولاً میزان تمرکز در صنعت فولاد چقدر است، ثانیاً ساختار تولید طی سال های مورد بحث به لحاظ میزان رقابت پذیری چگونه بوده است. به عبارت دیگر در این پژوهش، سیاست های دولت مبنی بر کاهش انحصارات در صنعت فولاد طی سال های برنامه ی سوم و چهارم توسعه ی اقتصادی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می گیرد و مشخص خواهد شد که ساختار بازار در بخش تولید و اشتغال در هر سال به چه شکلی است. در این مطالعه از دو گروه شخص های پارامتریک و ناپارامتریک که عبارت اند از: هیرشمن - هرfindال، نسبت تمرکز، پارتو، نمایی و لگ نرمال استفاده خواهد شد و نتایج حاصل از محاسبات هر شاخص با دیگر شاخص ها مورد مقایسه قرار خواهد گرفت.